

Emlékezés Herczegh Gézára (1928-2010), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

In Remembrance of Géza Herczegh (1928-2010), Full Member the of the Hungarian Academy of Sciences

A nemzetközi jog határainkon kívül is tisztelt pécsi jogászprofesszora, Herczegh Géza Gábor 1986. január 8-án tartotta meg akadémiai székfoglaló előadását, melyben többek között Talleyrand 1806. november 20-án Napóleonhoz intézett leveléből a következő sorokat idézte: *„A nemzetközi jog (...), mely a civilizációból született, előmozdította a haladást. Ennek tartozik Európa hálával jólétének megőrzéséért és növekedéséért az öt megosztó gyakori háborúk közepette.”* E sorokról nem csak mindenkor aktualitásuk miatt érdemes megemlékezni, hanem azért is, mert kifejezik Herczegh tudományos hitvallását is.

Herczegh szakmai életútja több szállal is kötődött a Magyar Tudományos Akadémiához: fiatal kutatóként friss jogászdiploma birtokában az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében kapott állást 1951-ben, ahol nemzetközi jogi iratokat dolgozott fel dokumentátorként, majd tudományos munkásságának kibontakozásával az MTA doktora (1979), az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának, valamint az MTA Pécsi Akadémiai Bizottságnak a tagja, szakmai karrierje csúcsán pedig az MTA levelező tagja (1985), majd rendes tagja (1990) lett. 1991 és 1993 között az Állam- és Jogtudományi Bizottság elnökeként tevékenykedett, és e tisztségéből következően az MTA elnökségének is tagja volt.

Az egykori magyar-csehszlovák határ túloldalán született (Nagykapos, 1928. október 17.) jogtudóst a magyar haza történetének az értelmezése iránti igény motiválta a nemzetközi jog kutatására: *„A nemzeti kisebbségek kérdései, jogai, nemzetközi védelmének problémái olyan ügyek voltak, amelyeket keserű ajándékként már a bölcsőmben megkaptam”*. – vallotta egy vele készült interjúban gyermekkorára visszatekintve.

Első találkozása a justum et aequitas világával azonban még személyesebb volt annál, mint amit a Trianon utáni kisebbségi lét megtapasztalása jelentett a számára, hiszen a családi miliő meghatározó része volt a Nagykaposi Járásbíróság vezető bírójaként tevékenykedő édesapja, majd az Igazság keresését a történelem tükrében folytató történész nevelőapja.

Ahogy Herczegh Géza 83 évet átfogó életének medret készítő történelmi és politikai események, úgy ennek az életútnak az állomásai is változatosak voltak. Miután megözvegyült édesanyja Nagykapost maga mögött hagyta, először Budapest, majd a Mecsek lábainál fekvő Pécs adott otthont a családnak. Érettségi vizsgát 1947 tavaszán már Gödöllőn tett a Premontrei Rend francia gimnáziumában, majd ugyan ennek az évnek az őszén a Szegedi Tudományegyetem jogi fakultásán kezdte meg egyetemi tanulmányait (1947-1951).

A személyiségére jellemző eltökéltség már a diákévek alatt megnyilvánult: nem fordított hátat a jogtudománynak akkor, amikor demonstrátori pályázatának az elutasítását 1950-ben azzal indokolták, hogy alkalmatlan a tudományos munkára, hanem *„ez az a pofon”* – szavait idézve – *„a Magyar Tudományos Akadémia tagságáig”* vitte. A szegedi tanulmányok során elsősorban Buza László előadásai bilincseltek le, aki 1948 és 1966 között a Tisza-parti városban vezette a Nemzetközi Jogi Tanszéket, de mélyen hatottak rá Bibó István fejtegetései is, aki 1946 és 1950 között a politikatudomány professzora volt ugyanitt. Szakmai kapcsolata Búza

Lászlóval az egyetemi évek után is megmaradt: Búza „A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban” című, 1967-ben kiadott monográfiájának Herczegh Géza és Bokorné Szegő Hanna volt a lektora. Bibó életének tragikus fordulata 1950 után ilyen együttműködésre nem adott lehetőséget; neki Herczegh kétrészes, „Bibó István – válogatás nélkül” című írásával állított emléket mintegy fél évszázaddal később (1995).

Herczegh Géza pályafutásán három szakasz különült el egymástól: a pályakezdő, akadémiai kutatói évek (1951-1963), a felsőoktatásban eltöltött évek és ezzel párhuzamosan a tudományos kibontakozás évtizedei (1963-1990), valamint azok az esztendőik (1990-2003), amelyekben tudományos ismereteit hazai és nemzetközi szinten is az aktuális kihívások értelmezésére használhatta fel alkotmánybíróként, illetve a hágai Nemzetközi Bíróság bírójaként.

Herczegh akadémiai kutatói éveit – kiváló francia, angol és német nyelvtudását felhasználva – már 1951-től széleskörű publikációs tevékenység jellemezte. Figyelemre méltó, hogy mi keltette fel az érdeklődését. Első írásában a Kínai Népköztársaság földművelésügyi szervezeti szabályait foglalkozott, majd 1952-ben Hans Kelsen nézeteiről írt az Egyesület Nemzetek Alapokmánya kapcsán, valamint az Emberi Jogok Bizottságának a népek önrendelkezési jogának biztosításáról szóló határozatát tanulmányozta. Hans Kelsen nemzetközi jogi munkásságával egyébként a későbbiekben is foglalkozott (1957).

Írásait jellemezte az aktuális eseményekre való gyors reagálás: 1953-ból példa erre a koreai fegyverszüneti egyezményről vagy a nemzetközi gyámsági rendszerről szóló tanulmány, 1956 vészes évéből az önrendelkezési jog az Egyesület Nemzetek Alapokmánya alapján történő vizsgálata, a szuezi kérdés nemzetközi jogi vonatkozásairól szóló tájékoztató, melyet a válságot követő évben, 1957-ben publikált, vagy a francia gyarmatbirodalom nehézkes lebontására való tudományos reakcióként is értékelhető történeti áttekintés a gyarmati népekről 1960-ból, és „Az erőszakkal való fenyegetésnek és az erőszak alkalmazásának tilalma a mai nemzetközi jogban” című tanulmány 1963-ból. A súlyos politikai és közjogi helyzet következtében az azonban érthető, hogy az 1956-os év hazai történéseiről csak fél évszázad távlatából, a 2000-es évek elején készített három tanulmányt és egy könyvismertetést. Ma is érdeklődésre tarthat számot a német nemzeti szocializmus magyar üldözöttjeinek kártérítésével kapcsolatos nemzetközi jogi kérdésekről összeállított német nyelvű, de hazai folyóiratokban publikált tanulmánya (1961, 1967, 2005), illetve annak magyar nyelvű változata (1967). A nemzetközi bírások kérdéseiről és gyakorlatáról már ebben a korszakában is rendszeresen írt.

Első monográfiája, mintegy összegzése a korai kutatóévek eredményeinek, 1962-ben jelent meg „A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog” címmel a Közgazdasági és Jogi Kiadónál (229 p.). Később (1963) erről a témáról idegen nyelven is publikált, bár külön vizsgálatot igényelne annak a megállapítása, hogy az Acta Juridica Academiae Scientiarum Hungaricae folyóiratban publikált francia nyelvű tanulmányok az 1960-as években mennyire voltak ismertek a nyugati jogtudomány művelői számára.

Egyetemi oktatói pályáját Herczegh Géza a budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok szakán kezdte meg, ahol adjunktusként diplomáciatörténetet tanított 1963-tól négy éven át.

1967 őszén visszatért a gyermekkori évek helyszínére: a Pécsi Tudományegyetem jogelődjén, az egykori Janus Pannonius Tudományegyetemnek a jogi fakultásán mintegy huszonhárom évig (1967-1990) irányította a Nemzetközi Jogi Tanszéket először docensi beosztásban, majd

1980-tól egyetemi tanárként. Tanítványai úgy emlékeznek rá, mint aki képes volt arra, hogy finom humorral és némi iróniával kifejezze azt is, ha a véleménye adott esetben eltért a rendszerváltás előtti évek uralkodó nézeteitől, ahogy azt a Magyar Örökség Díj átadó ünnepségén 2018. június 23-án a postumus kitüntetett tudósról egykori tanítványa és munkatársa, Szalayné Sándor Erzsébet nemzetiségi ombudsman laudációjában kiemelte. Történelmi példái modern „példabeszédekként”, plasztikus formában juttatták el hallgatóihoz szakmai meggyőződését, míg fiatalabb kollégái többek között szakmai segítőkészségéért tisztelték. Ez abban is megnyilvánult, hogy gazdag nemzetközi jogi kézikönyvtárnak egy-egy példányát elérhetővé tette számukra, és nyitott volt a szakmai párbeszédre is, ami az ilyen könyvkölcsönzések kapcsán kibontakozott, ahogy azt Kajtár István, a következő nemzedék jogtörténészprofesszora Herczeghről gyakran megjegyezte. A kar vezetésében 1981 és 1987 között dékánként vett részt.

Herczegh Géza életéből a felsőoktatásban eltöltött 27 év széleskörű tudományos eredményeit ehelyütt felsorolni a maga teljességében nem lehet. A közgazdaságtudományi egyetemi évek gyümölcse volt Tankönyvkiadónál 1965-ben, illetve 1966-ban megjelent két kötetes műve a diplomáciai kapcsolatok történetéről a két világháború korából (I. kötet: 1914-1933, II. kötet: 1933-1945), amely lényegét tekintve tudományos szempontból a mai napig haszonnal forgatható.

Abban az évben, amikor a budapesti katedrát a pécsivel váltotta fel (1967), csak a német nemzeti szocializmus magyar üldözöttjeinek kártérítésével kapcsolatos nemzetközi jogi kérdésekről készített, fent már említett tanulmánya jelent meg magyarul, illetve újra németül. Egész pályáját végig kíséri azonban a kiegyensúlyozott teljesítmény, a napjainkra jellemző publikációs kényszer érzetének hiánya.

Figyelme az 1960-as évek végétől a vízhasználat nemzetközi jogi szabályaira, a nemzetközi jog tudománytörténetére, a biológiai fegyverek használatának kérdésére és a tartósan a humanitárius nemzetközi jogra terelődött. 1969-ben kismonográfiával (129 p.) jelentkezett angol nyelven („General principles of law and the international legal order”), melyet az Akadémiai Kiadó gondozott, de talán még inkább említésre méltó, hogy 1970-ben jelent meg első, mintegy két oldalas tanulmánya nyugati nemzetközi jogi folyóiratban, az *American Journal of International Law* hasábjain az előző év angol nyelvű kismonográfiájának témájában. Herczegh Géza 1971-ben Haraszi György és Nagy Károly társszerzőkkel nemzetközi jogi tankönyvet is készített a jogászképzés számára (491 p.).

Az 1980-as években újra lehetősége nyílt külföldi publikálásra is („The history of the international relations of small countries: questions of theory and methodology”, 1981; „The extension of the notion of combatants in the light of the First Geneva Protocol of 1977”, 1982; „State of Emergency and Humanitarian Law - On Article 75 of Additional Protocol I”, 1984; „La protection de l'environnement naturel et le droit humanitaire”, 1984; „Die neuere Entwicklung des humanitären Völkerrechts”, 1985; „Aspects juridiques et économiques de problèmes posés par les réfugiés”, 1988). Utolni kívánunk arra, hogy kutatási eredményeit idegen nyelveken Magyarországon is publikálta („Problèmes de la réaffirmation et du développement du droit international humanitaire”, 1977; „Recent problems of international humanitarian law”, 1977; „Protocol additional to the Geneva Conventions on the protection of the victims of non-international armed conflicts”, 1981; „Ungarn und Europa (1683-1686)”, 1988).

Az, hogy 1974 és 1977 között aktívan részt vett a nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusok áldozatainak védelméről rendelkező 1977. évi genfi jegyzőkönyv előkészítő tárgyalásain, alapvetően meghatározta a tudományos munkásságának az irányát is. A humanitárius nemzetközi jog fejlődésével és aktuális problémáival foglalkozott az MTA doktora cím elnyerésére 1978-ban benyújtott értekezésében (304 p.). A mű nyomtatásban 1981-ben jelent meg, amit a némileg rövidített (239 p.) angol nyelvű kiadás („Development of international humanitarian law”) követett 1984-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában.

Heczegh Géza már idézett akadémiai székfoglalója a nemzetközi jogalkotás lehetőségeiről és korlátairól, amely nyomtatásban 1987-ben jelent meg, a hazai tudományos közéletben elfoglalt rangját mutatja, munkásságának megkoronázását azonban a Kossuth Kiadó gondozásában ugyan ebben az évben kiadott „Magyarország külpolitikája 896-1919” című monográfia jelenti. A hatalmas ívű jogtörténeti elemzést ma is használják a tudományos életben, míg az oktatás területén az általa szerkesztett nemzetközi jogi tankönyv jelenti (1989) a felsőoktatásban eltöltött évek egyik utolsó gyümölcsét.

Szép példája az 1367-ben alapított pécsi universitashoz való kötődésének „La première université hongroise (1367)” című tanulmánya, amely 1979-ben Baselben jelent meg, illetve két pécsi jogászprofesszornak, Irk Albertnek és Faluhelyi Ferencnek a nemzetközi jogi tevékenységéről készített tudománytörténeti írása (1986, 1987). A Pécsi Tudományegyetem honoris causa doctor címét 1998-ban, Pécs Város Millenniumi Díját 2000-ben nyerte el.

Pályafutásának harmadik szakaszában (1990-2010) Heczegh Géza 1990. július 2-tól tagja, július 30-tól pedig helyettes elnöke volt a frissen felállított magyar alkotmánybíróságnak 1993. május 24-ig. Tudományos érdeklődése ezekben az években elsősorban az emberi jogokra és ezen belül a kisebbségvédelemre irányult. Publikációs tevékenységét, melyben a vasfüggöny lehullása után jelentősen megnőtt a külföldi megjelenések száma, alkotmánybírói munkája nem szakította meg. Ezekről az évekről 1998-ban maga is beszámolt („Three years at the Constitutional Court of Hungary (1990-1993): a personal account”).

Ezt követően mintegy tíz éven át, 2003 februárjáig volt a Hágai Nemzetközi Bíróság „*tudatos konszenzuskeresésre törekvő*” tisztelt tagja, akit – Gilbert Guillaume-t, a testület volt elnökét idézve – „*a Bíróság tekintélyének gondos őréként*” ismertek. Guillaume azt is fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Herczegh egyetlen esetben, a Magyarország és Szlovákia között a Bős-Nagymaros vízlépcsőről szóló ügyben készült különvélemény megfogalmazására (1997), amely hozzájárult ahhoz, hogy lefektessék egy tárgyalásos eljárás alapjait, és ezáltal felélesztette a reményt, hogy az ügy kiegyensúlyozott eredménnyel zárulhat. Rosalyn Higgins QC, aki szintén a neves testület elnöke volt, visszaemlékezésében Herczegh Gézát úgy jellemezte, mint akit a társadalmi rangok vagy státuszok nem érdekeltek, és akiből a szakmai gőg teljes mértékben hiányzott. Ő volt az, – emelte ki Higgins – aki modellt teremtett arra, hogy hogyan kell egy különvéleményt megfogalmazni. A hágai évek alatt 1999-ben jelent meg Herczegh utolsó önálló nagy műve „A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig” címmel (592 p.), bár tanulmányaival továbbra is rendszeresen részt vett a tudományos közéletben.

Herczegh Budapesten, 2010. január 11-én hunyt el. Többek között Mádl Ferenc („Búcsú Herczegh Gézától”), Sulyok Gábor („In memoriam Géza Herczegh”) és a pécsi jogi fakultásról Kajtár István búcsúzott („Imperial (and) royal glosses: In memoriam Géza Herczegh”) tőle. Életművét tanszéki utódai, Bruhács János és Szalayné Sándor Erzsébet dolgozták fel.

Felhasznált irodalom

Béli Gábor – Kis Kelemen Bence – Mohay Ágoston – Szalayné Sándor Erzsébet (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 90. évfordulója alkalmából. Pécs: Studia Europaea 2018; Csapó Zsuzsanna (szerk.): Emlékkötet Herczegh Géza születésének 85. évfordulója. *A ius in bello* fejlődése és mai problémái. Pécs: PTE ÁJK 2013; Glatz Ferenc (főszerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002 I. (A–H)*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 2003, 506–507.; Kirs Eszter: Talking with Géza Herczegh, former Hungarian Judge of the International Court of Justice. In: *Miskolc Journal of International Law* 2004/2. sz 317-320.; Sereg András: *Alkotmánybírák talár nélkül*. Budapest: KJK–Kerszöv, 2005, 73–80.; Kovács Péter (szerk.): *International law, a quiet strength. Miscellanea in memoriam Géza Herczegh*. Budapest: Pázmány Press – Szt. István Társulat, 2011.

Prof. Dr. Herger Csabáné
PTE ÁJK
herger.csabane@ajk.pte.hu